

nemůže umění, ale zase jen věda. Ale věda nikoli už slepá, nýbrž vídající; věda, která nechce člověka vytlačit na okraj nově organizovaného světa, ale uznává ho za jeho rozhodujícího činitele a přímého středu. Věda, která nechce vládnout nade vším, i nad člověkem, ale která svůj smysl vidí ve službě člověku. A tato nová, poučená a vídající věda je a bude možná pouze díky filosofii. Právě filosofie je povolána, aby překlenula rozpor a napětí mezi člověkem a vědo-technikou.

Sešit 6

(21. 1.–26. 1. 1972)

1. Vnímání, představování, myšlení

Je starým omylem empirismu mít za to, že představa je jakousi vzpomínkou na vjem, anebo jeho chudší nápodobou, a že pojem vzniká abstrakcí buď z vjemů, nebo z představ. Ve skutečnosti vjem není možný bez asistence představ, a představa není schopná dosáhnout přesnosti bez zásahu pojmu. (Mluvíme o lidských vjemech a představách.) Možná že existují u člověka nějaké zbytky přímých vazeb mezi vjemy a mezi vnější, praktickou aktivitou; ale jsou to v tom případě jen rudimenty, většinou zcela překryté vazbami, které jsou prosředkovány vědomím, tj. zejména představami, pojmy a soudy. U klišé např. je velmi citlivý tepelný smysl v přímé vazbě se schopností klišéte spustit se s křoviny a spadnout na teplotního savce, který pod křovím prochází. U člověka jsou podobné reflexy velmi redukovány a zejména neznámají nikdy počátek „automaticky“ pokračující série akcí, sledujících svůj cíl bez asistence vědomí (nebo alespoň bez zásahů, bez intervencí asistujícího, resp. doprovodného vědomí). Člověk se vyznačuje vědomím, které se natolik osamostatnilo, že poskytuje základnu pro sjednocení a utváření, formování lidského života. Konkrétněji to v našem případě znamená, že vědomí zasahuje do samotné konstituce vjemů, tj. že např. vidíme především to, co víme, co už známe, a vidíme to tak, jak to známe. Jde totiž o to, že každý vjem musí být nějak konstituován, ustaven, integrován z nescíslného množství informací, podávaných jednotlivými reagujícími buňkami (nervovými). Formování vjemů se musí narozdíl od dítěte nejprve naučit, a musí se také naučit koordinovat vnímání různých smyslů. To obojí je možné jen na základě zkušeností, nikoli bez nich. Ale lidské zkušenosti jsou vždycky celostné,

nejdou rozděleny podle smyslových orgánů apod. Utvářejí se tedy na té úrovni, na níž je sama lidská bytost, která je zakoušší. A náleží-li k podstatě lidské bytosti, že je vědomá, znamená to, že i zkušenosti jsou navestkrz proniknuty vědomím a že jsou vědomím přinejmenším spolukoordinovány. Proto je vposledu i každý vjem spoluvytvářen a spoluoživňován celým lidským vědomím, tedy i příslušnými představami a pojmy.

2. Vjem jako skutečnost a jako pojem

Je tedy zřejmé, že vjem je organizovaným útwarem, který je spousten (spolukonstituován) vědomím a zkušenostmi. Ale co to vlastně je, takový vjem? Tady velice záleží na tom, jaký zvolíme postup uvažování a výzkumu. Budeme-li zkoumat, co se děje např. na oční sítnici, když na ni dopadne paprsky světla, nebo na jiných smyslových orgánech (chut'ových nebo čichových buňkách apod.), zůstaneme na rovině fyziologie smyslů. Věnujeme-li pozornost nervovému dráhám a způsobu, jak se po nich šíří informace z jednotlivých buněk (smyslových) a jak jsou tyto informace pořádné a syntetizovány, jsme stále ještě v rámci neurologie nebo psychologie smyslů. Ve všech těchto případech však musíme pracovat s pojmy, které nevyplývají ze zkoumaného materiálu, ale mají být spolehlivým myšlenkovým nástrojem, jímž můžeme samu skutečnost, o níž nám jde, uchopit. Jedním z těchto pojmů je pojem „vjemu“. Jestliže si dobře uvědomíme, k jakému posunu v našem přístupu dochází v důsledku tohoto zjištění, jsme na stopě vlastního problému. Chceme-li se filosoficky zabývat otázkou vjemu a vnímání, nejde nám na prvním místě o stanovení toho, co se „skutečně“ odehrává v našich smyslových orgánech, tedy např. o odpozorování zvnějšíška, zpodobnění, nebo dokonce „nakreslení“ či „výfotografování“ skutečného vjemu, nýbrž o funkci pojmu „vnímání“ a „vjem“ v našem celkovém pojetí duševního života, poznání a myšlení. Ve skutečnosti není „vjem“ nic samostatného, co bychom mohli najít v dění, které nazýváme vnímáním. To jenom my máme za to, že to v dalším rozvíjení našich teorií bude mít smysl, když ze spletené skutečnosti „vykrojíme“ něco, čemu budeme říkat „vjem“. Ptáme-li se proto, co to je vjem, těžce se

ve skutečnosti na to, co míníme pojmem „vjem“. Samozřejmě máme za to, že má smysl o „vjemu“ mluvit, tj. že našemu pojmu něco skutečného odpovídá, že tento pojem něco skutečného postihuje. Ale víme, že nic takového jako čistý, samostatný a svébytný „vjem“ neexistuje, že skutečnost je složitě pletivo věcí, dějů a událostí.

3. Reaktivita a smyslové vnímání

Vlastní skutečnosti, o níž jde (a tedy ne pouhou pojmovou konstrukcí, jíž chceme skutečnost uchopit, „pojmovat“), je fakt, že jsme (podobně jako zvířata, a dokonce i rostliny) schopni zaznamenat nějak vnější skutečnost, která je kolem nás a mimo nás (tj. mimo naše vědomí, ale také mimo naše tělo, k němuž má naše vědomí blíže než k tomu, co je mimo ně a co k němu nepatří). Na vysokém stupni reflexe si uvědomíme, že naše schopnost zaznamenat vnější skutečnost a reagovat na ni, je příbuzná oné reaktivitě primordiálních událostí, o níž jsme mluvili dříve (Sešit 2/9 a jinde). Ale to původně nevíme právě tak, jako nevíme nic o smyslových buňkách, nervových spojích a syntetické mohutnosti mozkových center. A přece si i při této nízké věcné informovanosti můžeme ve své reflexi uvědomit, že vnímáme (nebo nevímáme) a jak vnímáme. Jsme schopni kontrolovat své vnímání (např. jednu smyslové vjemy můžeme kontrolovat jinými), a odhalovat tak jeho nepřesnosti a chyby, počítat s nimi, a tak je vyrovnávat, rozlišovat míru důvěryhodnosti smyslových informací a objeovovat metody, jak tuto důvěryhodnost zvyšovat. Tak např. naše vnímání teploty je značně relativní (chladná místnost se nám zdá až mrazivá, přicházíme-li z místnosti hodně vytopené, ale docela teplá, přicházíme-li z mrazivého povětří venku), ale my jsme objevili spolehlivou metodu, jak kontrolovat a napravovat tento nedostatek jiným smyslovým orgánem, totiž zrakem (= pohledem na teploměr). To svědčí na jedné straně o naší samozřejmě schopnosti pronikat na rovinu vnímání svými myšlenkovými rozvrhy, ale na druhé straně o tom, že jakýmsi základním způsobem jsme na smyslové orgány odkázání, že sice můžeme jejich nepřesnosti a omyly (což ovšem nejsou omyly jejich, nýbrž naše) opravovat a napravovat

interpretací údajů, jež nám poskytují (tj. můžeme nesprávnou interpretaci nahradit interpretací správnější), ale že se beze smyslů nemůžeme obejít. Toto rozpoznání už ovšem znamená volit mezi různými filosofickými východisky, a tím i školami.

4. Mimosmyslové vnímání

Do této souvislosti náleží i otázka, která bývá kladena obvykle za jiných okolností, tj. zda naše smysly představují jediné prostředníky našeho kontaktu s vnějším světem. Tradičně se má za to, že máme 5 smyslů (zrak, sluch, čich, chuť a hmat); a proto se pak mluví o tzv. „šestém smyslu“ nebo moderněji o tzv. mimosmyslovém vnímání („extrasensuální percepci“). Uvědomíme-li si, že všechno lidské vnímání je jenom zvláštním (a ovšem hodně komplikovaným a také značně účinným) případem obecné reaktivity, musí nám být jasno, že vnímání a vůbec reaktivita jsou původně extrasensuální, neboť smysly se ustavily až mnohem později jako specializované orgány vnímání, které prvotně muselo být celostné a sjednocené (představa božstva, které „celé vidí, celé slyší“ atd. – Xenofanés). Z toho vyplývá, že i na dnešní úrovni velmi pravděpodobně zůstává extrasensuální vnímavost člověka zachována, ale že musí být z největší části přehlušena smyslovými vjemy, které jsou specializovanými smyslovými orgány s velikou citlivostí zaznamenávány a zesilovány. V zásadě však nelze vyloučit existenci lidí, nadaných zvláštním talentem pro rozpoznávání a interpretaci mimosmyslových vjemů; problémem je spíše kont-rola, jde-li o interpretaci skutečně extrasensuálních vjemů anebo spíše o jakousi intuitivní kombinaci dat smyslových (a celé řady jiných informací). Jedním z největších problémů je rozvinutí interpretací aparát, jímž vědomí pronikavě až agresivně zasahuje do průběhu vnímání; je schopno extrasensuální vnímání tomuto tlaku odolat a ještě navíc poskytnout nějaké údaje, které by mohly mít na celkový průběh interpretace a vůbec na stav vědomí nějaký vliv? Nesmíme však zapomenout ani na to, že tradiční názor, že člověk má pět smyslů, nemůže obstát při důkladnějším rozboru. Tak např. je možno se naučit poměrně spolehlivě odhadovat v určitých mezích váhu předmětů potězkáním. Není zajiště pochyby,

že při tomto odhadování v jisté míře spolupůsobí i některé tradičně uznávané smysly, zejména hmat. Ale odhad váhy je založen na zcela jiných údajích než hmatových: interpretujeme tu míru svalového napětí, nutného k tomu, abychom těleso zvedli nebo udrželi ve výšce. Podobně je na informacích o svalových pohybech (očních svalů) založeno naše odhadování vzdálenosti předmětů; atd. Takových příkladů bychom našli mnoho. Z toho vyplývá, že se při rozboru otázek vnímání nesmíme nikdy omezovat na tradičně probíranou tematiku a že ve vhodných souvislostech musíme umět přejít i k přehlíženým nebo vůbec neznámým či neprozkoumaným oblastem vnímání.

5. Funkce představitivosti při vnímání

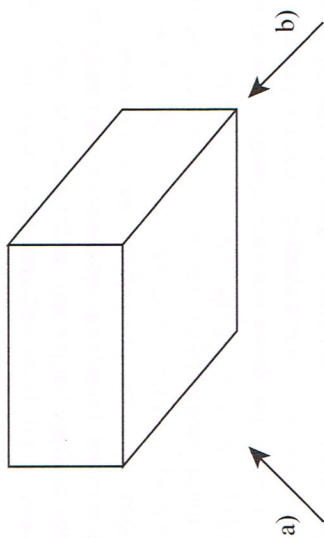
Přejdeme-li od vnímání k představování, zjistíme především, že jde o aktivitu velice blízkou a příbuznou. Abychom dospěli od nesčíslných informací, pocházejících od jednotlivých buněk oční sítnice, k zrakovému vjemu např. zeleného stromu, musíme být schopni si v duchu tento „obraz“ stromu ze změn uvedených informací vytvořit. To znamená, že představitivost nutně zasahuje do vnímání (jak už bylo řečeno na počátku) a že vjem není bez přispění představitivosti vlastně vůbec možný. Představitivost jsou vybavena v rozmanité míře i vyšší zvířata: pes pozná svého pána na dálku zrakem, ale také čichem, když ho ještě nevidí apod. To znamená, že si určité smyslové údaje v potřebné míře doplní na „celého“ pána. Naproti tomu pes není schopen poznat svého pána ani na sebevěrnějším obraze nebo fotografii – tak daleko jeho „představitivost“ nesahá. Míra a kvalita představitivosti člověka mohou být zkoumány. Známé jsou pokusy s obrazy, jež mohou být představitivostí interpretovány různým způsobem. Je jich množství a mají nejrozmanitější zaměření. Uvedu jeden velmi jednoduchý příklad. Na obrázec č. 5 (na str. 100) se můžeme dívat jakoby dvěma pohledy (a/, b/).

Pohled směrem a/ nám podává vnitřek krabice bez víka, z níž byly odstraněny dvě strany, totiž přední a pravá. Pohled směrem b/ nám naproti tomu dává vidět kvádr, postavený na výšku. Můžeme si střídavě volit, jaké interpretaci dáme přednost; tak můžeme

Představa se však blíží vjemu v důležitém bodě: je bohatší, konkrétnější, barvitější než např. pojem. Představíme-li si nějako psa, je to nutně vždy určitý pes s určitými vlastnostmi. Je pravda, že se na některé jeho vlastnosti nemusím v tu chvíli zaměřit a soustředit, takže v tom ohledu je představa poněkud mdlá a nevyrazná. To je však nedostatek a nikoliv přednost představy. Čím je představa dokonalejší, tím víc se blíží svou plasticností, barvitostí a vůbec konkrétností aktuálnímu vjemu. Proto je důležitá analýza představ a představování i pro správné porozumění povaze vjemu a vnímání. Příhlédněme tedy k obojímu blíže.

6. Vztah vjemu ke skutečnosti: nepodobnost

Vezměme kilové železné závaží. Teď (při čtení, já při psaní těchto řádek) toto závaží před sebou nemáme, ale dovedeme si je živě vybastit, tj. představit. Představujeme si jeho známý tvar, černou barvu, někde již odfenou a místy rezavější povrch, představujeme si jeho přibližnou velikost, jeho váhu, tvrdost atd. Znamená to snad, že se naše představa „podobá“ skutečnému závaží? Zdaleka nikoliv. Představa železného závaží není ani železná, ani neváží jeden kilogram. Ale jakým tedy jiným způsobem se naše představa přibližuje k představované skutečnosti? Čím, na základě čeho se naše představa kilového závaží stala představou právě tohoto závaží a nikoli představou něčeho jiného? Víme, že obraz nebo fotografie takového závaží se alespoň v něčem tomuto závaží podobá, že je „zpodobňuje“ či „napodobuje“. Ale naše představa je vůbec nenapodobuje, není tedy žádným „obrazem“ skutečnosti. Říká-li se někdy, že naše poznání, myšlení „zobrazuje“ či „obrazí“ (nebo „odráží“, jako zrcadlo nebo vodní hladina) skutečnost, lze to chápat jako metaforu, jako ustálené rčení (jako říkáme, že slunce vychází na východě, přičemž dobře víme, že to není Slunce, které „vychází“ anebo „zapadá“, ale že to je Země, která se otáčí kolem své osy), ale rčení nepřesné, nesprávné, nepravdivé. Dokonce ani představa není žádným „obrazem“ skutečnosti, tím méně myšlení, pojem, poznatek. Ale jak je to s vjemem? Nemůže být pochyby, že ani sám vjem není žádným napodobením toho, čeho vjemem jest. Vjem kilového železného závaží má právě tak málo

Obr. 5

zasahovat do průběhu nejen svého vnímání, ale také do aktivity své představivosti myšlenkovými rozvrhy (resp. na jejich základě). Leč to necháme zatím stranou. Nyní nám jde o to, že vjemy jsou spolukonstituovány představivostí, která se na druhé straně o určité vjemové prvky (data, údaje) může opírat. Ale představivost se nemusí vždycky opírat o přímá, bezprostřední, aktuální smyslová data; může (a dokonce tak činí obvykle a snad i nezbytně) se opírat o starší smyslovou (a představovanou) zkušenost – buď také, anebo výhradně. Když „také“, znamená to, co už jsme uváděli: abych poznal, že pes přede mnou je sousedovic Alík, musí Alíka předem znát. To znamená: do našeho poznávání, tedy i do našeho vnímání zasahuje naše předchozí zkušenost. Ale naše představivost může pracovat i bez aktuálních, přímých smyslových dat: sousedovic Alíka si mohu představit, aniž by právě stál přede mnou. Ale musel jsem jej už dříve vidět, nemám-li si mylně a namátkou představovat jiného psa. (Naproti tomu minit mohu sousedovic Alíka, aniž bych ho kdy viděl a znal; stačí, že vím, že soused má psa, který se jmenuje Alík.) Proto je představivost nadřazená vnímavosti, protože je schopná pracovat i bez aktuálního vnímání, a dokonce velmi účinně, a to tak, že vytvoří celou svébytnou oblast, která zůstane její doménou. (Tím míním např. celé výtvarné umění aj.) Naproti tomu vnímavost bez představivosti (tj. zbavená představivosti nebo s představivostí uměle narušenou) klesá v kvalitě a přímo se rozpadá.

PŘEDSTAVIVOST
JE NADŘAZENA
VNÍMÁNÍ

společných vlastností se skutečným závažím jako představa toho-
to závaží. A to je důvodem toho, že nepotřebujeme postavit před
sebe skutečné závaží a jeho vjem nebo jeho představu, abychom
zkoumali, v čem se vjem nebo představa se skutečností shodují,
nebo neshodují. My vůbec nemůžeme svůj vjem a svou představu
postavit před sebe jako skutečné závaží; ke skutečnému závaží
můžeme přistoupit tak, že je budeme mít před sebou, ale vjem ani
představu nebudeme mít nikdy před sebou ve stejném smyslu. Náš
přístup k vjemům a představám je naprosto jiný než přístup k vněj-
ším předmětům a skutečnostem. Ke svým vjemům nepřicházíme
zvnějška, abychom se jich chopili jako něčeho, co je mimo nás
a před námi, ale buď je „máme“, nebo „nemáme“. Máme-li je, pak
se jich chápeme zvnitřku, vycházíme z nich, ale nespějíme k nim.
Jsou nám dány, jsou otevřeny a přístupny našemu vědomí, protože
k nim dochází, resp. protože se uskutečňují v něm, v jeho sféře,
v jeho světě. Vjemy (a představy) v tomto smyslu nejsou mimo
naše vědomí, ale jsou jeho součástí. Nejsou-li totiž jeho součástí,
znamená to, že to vůbec nejsou naše vjemy a představy. A k cizím
vjemům a představám nemáme vůbec žádného přístupu (přímo;)
můžeme na ně ovšem z lečeho usuzovat). Z toho tedy vyplývá
jedna základně důležitá věc: zatímco skutečnost je (zhruba vzato)
všem lidem společná, vjemy a představy má každý jen své vlastní.
Obvykle se (nepřesně) říká, že skutečnost je objektivní, kdežto
vjemy a představy jsou subjektivní.

7. Konfúznost kauzálního vysvětlení

Řekli jsme, že vjem se nepodobá tomu, čeho je vjemem (to zna-
mená, že vjem dvoumetrového dřeva není dvojnásobný než vjem
dřeva jednometrového, že vjem kyselosti není kyselý, vjem čer-
vené barvy není červený, vjem znějícího tónu sám nezní atd.).
Souvislost vjemu s tím, co je vnímáno, nemůže být založena na
vnější podobnosti, protože my nejsme vůbec schopni posoudit,
jaká je „vnější“ podoba našich vjemů. Nerozeznáváme své vjemy
podle jejich vnější podoby, nýbrž podle toho, jak se nám samy
o sobě podávají, jaké mají své osobité kvality, jak působí na osta-
tek našeho vědomí, na naše pocity, na naši náladu (= naladěnost),

jaké souvislosti vyvolávají v našem vědomí (např. jaké vzpo-
mínky vyvolají) atd. A to vše jsou věci, které nám nikterak ne-
pomohou překlénout onu přímou propast mezi „subjektivním“
charakterem našich vjemů a mezi „objektivní“ povahou vnímané
skutečnosti. Ani poukaz na nějakou kauzální (příčinnou) souvis-
lost mezi skutečností vnímanou a jejím vnímáním (jejími vjemy)
nás nemůže uvést na schůdnou cestu, protože se tu stává každé
pojetí kauzality velmi labilním a konfúzním. (Viz např. Descar-
tova šišínka aj.) To se ukáže okamžitě, jakmile blíže přihlédne-
me k oněm počátečním stadiím vnímání, která se odehrávají ve
smyslových buňkách. Je přece zřejmé, že tyto buňky jsou nepře-
kročitelnými prostředníky „působení“ skutečného předmětu na
smyslový orgán (jako celek) nebo vůbec na celý organismus. Tím
však je dáno, že toto působení je přetržité a přímo rozdrobené.
Nadto není např. žádná buňka oční sítnice schopna prostředko-
vat „kauzální působení“ zeleného stromu jako celku, ale pouze
„působení“ jednotlivých světelných kvant, fotonů, dopadajících
na jednotlivou buňku sítnice (po usměrnění čočkou). Naše oko
nepřijde vůbec do styku s vnímaným stromem, nýbrž jen se svě-
telnými paprsky, odraženými stromem v denním světle. Odkud
se tedy vůbec bere náš „vjem stromu“, když bychom měli podle
všech známek mít k dispozici pouze množství vjemů malých svě-
telných záblesků? A ovšem: to, k čemu dojde v jednotlivé buňce
očního pozadí, zdaleka není vjem, ba dokonce ani část vjemu,
z níž (a jí podobných) by se pak skutečný vjem „skládal“. (Teo-
rie počítků je z mnoha důvodů neudržitelná, pokud chce vjem
„skládat“ z počítků.)

8. Vjem jako reakce, interpretace a intence

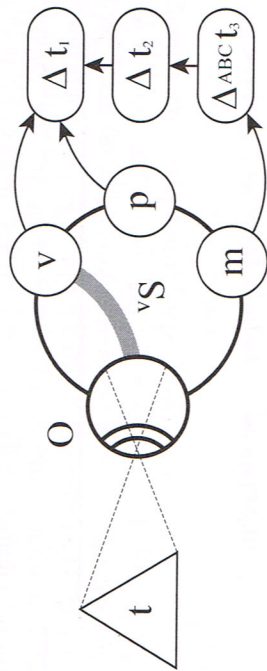
Tak se ukazuje, že sám vjem není uchopitelný fyziologickými
metodami (= metodami fyziologie); vjem není žádným „kauzálním
následkem“ vnímané skutečnosti, nýbrž je velmi složitou
a velmi určitě orientovanou (zacílenou) reakcí na nesčetná drob-
ná data buněk a nižších i vyšších nervových orgánů; reakcí, je-
nímž důležitým dílem, důležitou složkou je taková interpretace
těchto dílčích údajů, jejímž výtvořem je zvláštní předmět, který

nejenže není identický se skutečným předmětem, jenz je „vníman“ ale není mu ani podoben, nýbrž je jakýmsi velmi zvláštním, ale přesným poukazem na onen předmět skutečný. Uvedme si příklad z geometrie, totiž trojúhelník. V přírodě nalézá člověk na každém kroku předměty, jejichž rozmanitě zvolené trojice mohou představovat vrcholy trojúhelníků. Ale člověk si tohoto jejich charakteru dlouho nevšimá – vidí kameny, skály, stromy atd., ale vůbec ho nenapadne možnost spojit je jako body přímky a vidět v nich příslušné vrcholy. Teprve když přistoupí vědomí této možnosti a motiv, proč tuto možnost realizovat, začne si významných bodů v přírodě všimnout jako orientačních bodů (míst) pro své rozměrování pozemků a krajiny apod. A v tom případě začne takové body uměle rozmnožovat a vytvářet (např. jako triangulační body, mezníky atd.). Pak je schopen vidět ve skutečnosti celou řadu trojúhelníků, protože už ví, co to je trojúhelník. Řekli jsme si, že vjem trojúhelníku se nepodobá skutečnému trojúhelníku (nemá tři úhly a tři strany, není útvar v rovině apod.). Řekli jsme si také, že skutečná „podoba“ vjemu trojúhelníku je nedůležitá a nezajímavá, a že k ní ostatně vůbec nemáme zvlášť žádný přístup. Naproti tomu však, že součástí vjemu trojúhelníku je interpretace dílčích údajů našich smyslových orgánů (vposledu buněk), která je syntetizuje v jeden vjemový celek. Prostředkem a pomůckou takové interpretace jsou určité myšlenkové, pojmové konstrukce, intervenující v samotném průběhu vnímání a orientující vnímání určitým směrem (což znamená zároveň: odvracející je od jiných směrů). Z vnímané skutečnosti jsou vyzvednuty jenom některé momenty, z buněčných reakcí jsou některé odvrženy, aby se plně pozornosti dostalo jiným. Trojice kamenů, jimž je věnována zvláštní pozornost, už není viděna jako tři kameny, ale pouze ve své funkci tři bodů, představujících vrcholy velkého trojúhelníku, ohraničujícího zcela jednoznačně plochu pole. Vjem se tu vlastně ničím podstatným neliší od pouhých představ této trojúhelníku – je jen živější, přístupnější, snadnější, podává se nám bez většího úsilí atd. Právě tak jako představa není však ani vjem možný bez myšlenkového, pojmového vyjasnění, co to je vlastně trojúhelník.

ПОТРОВЕ
КОНСТРУКЦЕ

9. Logický charakter vjemu: význam

Vjem tedy není „následkem“ působení skutečnosti na naše smysly, nýbrž je interpretací údajů (reakcí) buněk smyslových orgánů a nervových uzlů, jejichž výsledkem je konstrukce předmětu vjemu. Tento předmět nemá povahu napodobení toho, čeho je (= má být) vjemem, nýbrž je poukazem na vnímané, znamená je, odnáší se k této vnímané skutečnosti přes řeč, přes slovo, tedy logicky. Tím se zásadně liší lidský vjem od vjemu zvířecího, neboť u zvířat je souvislost mezi vjemem a vnímanou skutečností dána převážně asociativně, kdežto u člověka asociace ustupují a stále více převládá *logos*. A nyní můžeme udělat definiivní krok k ustálení terminologie. Protože, jak jsme si ukázali, vjem jako skutečnost (samostatná, separátní) neexistuje a protože k němu nemáme ostatně zvlášť ani přístup, a dále i proto, že nás samotná povaha vjemu vlastně nezajímá a nemůže zajímat, neboť důležitý je význam, intence vjemu, tj. to, k čemu poukazuje, přestane v dosavadním smyslu o vjemu hovořit a použijeme tohoto termínu na předmět, k němuž se „vjem“ odnáší, ale který není identický se skutečností „vnímanou“. Naznačíme si to graficky:

t = skutečný Δ
 t_1 = vjem Δ
 t_2 = představování (představivost)
 t_3 = pojem Δ

O = oko
 v = vnímání (vnímavost)
 p = představování (představivost)
 m = mínění (myšlení)
 vS = vnímající subjekt

Obr. 6

10. Vjem jako projekt; pojmový přesun

Údaje, které jsou předávány cestou od fyzikálních jevů, jako jsou světelná kvanta, přes reakce buněk očního pozadí a rozmanité transformace v nervových spojích a uzlech, se už vůbec ničím nepodobají původní skutečnosti, z níž světelné paprsky dopadly na naši sítnici. Budeme-li tedy mluvit o vjemu této původní skutečnosti, např. o vjemu zeleného stromu, nebudeme mít na mysli žádnou etapu zmíněných transformací, nýbrž jakýsi výsledný produkt, výtvor své vnímavé a představivé schopnosti; nikoli tedy stav vnímavosti a představivosti, nýbrž jakýsi průsečík významových intencí takových stavů, který už není jejich součástí ani vlastností, nýbrž spíše projekcí do prostoru, odlišného od prostoru samotného vnímání a představování jakožto procesu. Vjem je tedy něčím, co zásadně přesahuje sám proces vnímání; je vjemem stromu nikoli proto, že by tento strom nějak zpodoboval nebo zobrazoval, nýbrž že ke skutečnému stromu míří, tj. že je jakýmsi rozvrhem, projektem či plánem, jehož praktickou realizací dospějeme ke skutečnému stromu. Vjem tedy není obrazem skutečné věci, nýbrž návodem, jak tuto skutečnou věc zapojit do akčního systému, do „osvětí“, jak ji prakticky uchopit a jak s ní zápolit, jednat, jak se k ní chovat. To všechno, jak uvidíme, platí také o pojmu (tím spíš o představě), ale náš důraz se nese právě tímto směrem: vjem (a představa) je podobnější, bližší pojmu, myšlenice než věci, k níž se odnáší. Vjem zeleného stromu znamená strom a znamená zeleně, ale není rozvětvený, nerosté ani se nezelená. To je věc zásadní důležitosti, kterou není marné vždy znovu opakovat.

11. Vztah mezi vjemem a představou

V řadě souvislosti se znovu a znovu prokazuje přibuznost a blízkost problému vjemu (a vnímání) a problému představy (představování). Představujeme si to, co tu není, co nemáme před sebou, a proto si to „před sebe stavíme“ náhradním způsobem, v „představě“. Ale můžeme říci, že při vnímání máme věc před sebou? To, co je vskutku před námi a čeho se dotýkáme, s čím přicházíme bezprostředně do kontaktu, o tom vůbec nevíme, to nám

právě zůstává skryto a teprve složitý aparát vědy nám umožňuje na to usuzovat. Naproti tomu všechny ty věci, o nichž máme za to, že je vnímáme, ve skutečnosti nemáme „před sebou“, ale „stavíme si je před sebe“ na podkladě oněch bezprostředních kontaktů, které si ovšem vůbec neuvědomujeme. Vjem je výsledkem práce naší představivosti s materiálem nesčetných informací smyslových buněk, předávaných mozgovým centřům prostřednictvím nervových spojů, které je ovšem průběžně transformují. Tyto živé vjemy si za určitých okolností můžeme vybavovat činností pouhé představivosti, jestliže nám předtím dostatečně utkvěly v paměti (i v paměti nižších rovin, nejen v paměti nejvyšších center). Rozdíl vjemu a představy spočívá jedině v tom, že vjem zůstává ve vazbě s oním „hrubým“ materiálem informací smyslových buněk a nižších buněčných center, kdežto představa s tímto materiálem není svázána bezprostředně, nýbrž pouze přes vzpomínku. Proto se představa může také v jistých momentech odklonit od tohoto materiálu a kombinovat některé jeho prvky buď s prvky, pocházejícími z jiných okruhů a souvislostí, anebo s prvky vůbec vykonstruovanými, „fantazijními“. Nespornou skutečností však zůstává, že nám smysly neposkytují žádný přímý či základní kontakt s předměty našeho světa, jež se domníváme vnímat. Sensualismus (se svou zásadou: *nil est in intellectu, quod non prius fuerit in sensu* = nic není v rozumu, co nebylo dříve ve smyslech) je naprosto falešnou pověrou, předsudkem. Spíše platí jiná věta: neexistuje vjem, který by nebyl spoluvytvořen rozumem. Ale otázku rozumu nechme zatím stranou; platí to stejně už o představivosti, bez níž se žádný vjem nemůže ustavit (konstituovat). A pro vjem stejně jako pro představu je hlavním úkolem „chopit se“ předmětu, který nemá před sebou, tj. poukázat a tímto poukazem dospět k předmětu, který je vzdálen, s nímž nemůže vejít v bezprostřední kontakt. Vnímající subjekt může dosáhnout kontaktu s takovým vzdáleným předmětem, jež „vnímá“, pouze oklikou a prostřednictvím rozmanitých „zprostředkovatelů“. Tito zprostředkovatelé mají někdy funkci receptorů, jindy mají funkci efektorů (jedni přijímají informace a předávají je centru, jiní přijímají od centra příkazy a předávají je výkonným orgánům k provedení); ne vždy jsou tyto zprostředkovatelé trvale specializováni na jedinou z těchto funkcí,

ale často plní v různých situacích jednou tu a podruhé onu funkci. Proto není vjem nikdy záležitostí pouhé recepce, pouhého pasivního přijímání informací o vnějším světě, nýbrž je vždy zároveň takovým zpracováním informací „zvenčí“, které otvírá cestu k aktivnímu (praktickému) zásahu té skutečnosti, která je vnímána. Koordinace vjemů různých smyslových orgánů je vůbec možná jen prostřednictvím takových praktických rozvrhů a zkušeností z jejich úspěšné či neúspěšné realizace i dřívějších pokusů.

12. Místo vjemu ve světě slova, řeči

Odtud je pak mnohem zřejmější, proč je už u vjemu tak důležitá interpretační složka, a proto už samotnému vjemu (i představě) je nutno rozumět a nejen je „brát na vědomí jako hotová data“. To, co je pouhým „materiálem“ interpretace (tedy obecně i reflexe), není nikdy ještě vjem, a co je už vjemem, není nikdy pouhým „materiálem“, ale spoluvýtvorem interpretace, reflexe, minění vůbec.

Z toho se ukazuje, že otázka vjemu a vnímání nemůže být vyřešena bez asistence logiky. Jestliže, jak jsme si ukázali, vjem nelze považovat za součást procesu vnímání (ani za jeho produkt), nýbrž za jakýsi „krytalizační či organizační „návod“, jímž se naše vnímání (představování atd.) řídí a spravuje“, není to proto, že by se sám proces vnímání žádným svým momentem na konstituci vjemu nezáčastňoval, nýbrž že tyto participující momenty jsou pozdvíženy na novou rovinu, pojaty do nových, totiž právě logických souvislostí, které v procesu jeho formování intervenují. A tyto intervenující logické souvislosti musí být interpretovány logikou jako ještě kompetentní disciplínu; proto je logika základně nezbytná už při interpretaci vjemu a vnímání, ačkoli tradice má za to, že nikoliv. Vjem je tedy – v tom smyslu, jak o něm nyní hovoříme po předchozím zdůvodnění – nikoli součástí vědomí (ani součástí vnímání), ale vědomí (vnímání) se na vjemu orientuje, krystalizuje kolem vjemu, řídí se jím jako rozvrhem a plánem, blíží se k němu, míří naň atd. jako na něco, co je mimo průběh vědomí (a vnímání). Protože vjem sám už je interpretací nižších (smyslových) informací, je nutno mu rozumět – to jsme už také řekli. Vjem tedy míří sám k vnímání věci způsobem, kterému je třeba porozumět,

pochopit jej; jinými slovy, vjem je vjemem nějaké věci proto, že tuto věc míní, nikoli mimo tento intencionální vztah. A tento zcela specifický, jedinečný typ intencionality je umožněn a založen v řeči a její intencionality. Slovo a řeč, *logos* v původním smyslu, jsou tím vlastním, nejvlastnějším prostorem a světem, v němž má své místo, své domovské právo (ale také vůbec právo na existenci) vjem (v onom smyslu, který jsme zvolili – po rozboru v počátečních kapitolách tohoto sešitu).

Můžeme uzavřít. Viděli jsme, jak je pro filosofické účely nedostatečný fyziologický nebo psychologický (apod.) přístup k vnímání a zejména k vjemu. Filosofický pojem vjemu musí navazovat nejenom na pojem představy, ale zejména na pojem „pojmu“. Abychom správně a do detailů porozuměli tomu, co to je vjem, musíme být zcela jasno, co to je pojem. Proto samostatná kapitola o vjemu může být spíše příležitostí k odhalování rozporů starého přístupu a pojetí, zatímco, pokud jde o nový přístup, musí zůstat v napořád u odkazů a poukazů k dalším a vyšším souvislostem (totiž právě k souvislostem řeči, *logu*).

LOGIKA
VJEM

NEZBYTNOST
LOGIKY